

**Proceedings of the 6th
*Modern Greek Dialects and Linguistic Theory
Meeting***

**Πρακτικά του 6^{ου} Συνεδρίου
Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής
Θεωρίας**

Angela Ralli
Nikos Koutsoukos
Stavros Bompolas

Modern Greek Dialects and Linguistic Theory

Proceedings of the *6th Modern Greek Dialects and Linguistic
Theory Meeting* (MGDLT6)
Patras, 25-28 September 2014

Πρακτικά του *6^{ου} Συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και
Γλωσσολογικής Θεωρίας* (MGDLT6)
Πάτρα, 25-28 Σεπτεμβρίου 2014

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Permanent Scientific Committee of the conference

Angela Ralli, University of Patras
Mark Janse, Ghent University
Brian D. Joseph, Ohio State University

Editorial Board of the series

Angela Ralli, University of Patras
Brian D. Joseph, Ohio State University
Mark Janse, Ghent University

Volume Editors

Angela Ralli, University of Patras, Editor-in-Chief
Nikos Koutsoukos, Université catholique de Louvain & University of Patras
Stavros Bompolas, University of Patras

Series ISSN: 1792-3743

Sponsors

The workshop and the general sessions of the 6th *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* were sponsored by the research project ‘Pontus, Cappadocia, Aivali: In search of Asia Minor Greek (AMiGre)-THALIS’ (D.553). The research has been co-financed by the European Union (European Social Fund-ESF) and Greek national funds through the Operational Program ‘Education and Lifelong Learning’ of the National Strategic Reference Framework (NSRF)-Research Funding Program: *THALIS-Investing in knowledge society through the European Social Fund*. The organization of the general sessions has also been generously sponsored by the Research Committee of the University of Patras.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

University of Patras-Research Committee

Laboratory of Modern Greek Dialects

Co-financed by Greece and the European Union

Το ρηματικό επίθημα **-(ι)σκ-** στην Καππαδοκική

Νικόλαος Παντελίδης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας συμβολής είναι η παρουσίαση (με βάση τις πηγές και τις μελέτες) της χρήσης του ρηματικού επιθήματος **-(ι)σκ-** στα καππαδοκικά ιδιώματα (συμπεριλαμβανομένων των Σιλλιώτικων και των Φαρασιώτικων), η διερεύνηση της προέλευσής του καθώς και η ανασύνθεση των μεταβολών που οδήγησαν στην καταγραφείσα κατανομή του τόσο στο ρηματικό σύστημα της Καππαδοκικής συνολικά, όσο και εντός των ρηματικών κλιτικών τύπων. Διερευνάται επίσης η πιθανότητα επίδρασης της Τουρκικής επί της ποικιλίας της Σίλλης, η οποία εμφανίζει μια ιδιάζουσα συσσώρευση κλιτικών επιθημάτων (με τη συμμετοχή του **-ισκ-**) σε κλιτικούς τύπους τόσο ενεργητικής όσο και μεσοπαθητικής (βλ. πιο κάτω ενότητα 5).

2. Το υλικό

Το υλικό προήλθε κυρίως από τις δημοσιευμένες μελέτες επί των καππαδοκικών ποικιλιών (Ανδριώτης 1948· Κωστάκης 1968, μεταξύ άλλων), την εκτενή μελέτη του Dawkins *Modern Greek in Asia Minor* (1916) και τα διαλεκτικά κείμενα που δημοσιεύονται στις παραπάνω και σε αρκετές άλλες μελέτες και έντυπα.¹

3. Το επίθημα στις διάφορες καππαδοκικές ποικιλίες

3.1 Το επίθημα **-ισκ-** σχηματίζει γενικά σε όλες τις καππαδοκικές ποικιλίες το θέμα του μη συνοπτικού παρωχημένου (παρατατικού) στην ενεργητική φωνή τόσο στα ρήματα της κλιτικής τάξης 1 («βαρύτονα»), ενώ σε ορισμένες ποικιλίες μπορεί να εμφανίζεται και σε ρήματα της κλιτικής τάξης 2 («οξύτονα»). Εμφανίζεται, ανάλογα και με την ποικιλία, με αρκετές διαφορετικές μορφές: **-ισκ-**, **-ισκ-**, **-ιςg-**, **-ικσ-** (**-ιζ-**),² ενώ κατά τόπους εντοπίζονται μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφορές στη χρήση του, ιδιαίτερα μεταξύ των Σιλλιώτικων και των υπολοίπων ιδιωμάτων. Τέλος, οι ρηματικοί κλιτικοί τύποι που είναι σχηματισμένοι με το συγκεκριμένο επίθημα δεν εμφανίζουν αύξηση. Παραδείγματα:

Ρήματα της κλιτικής τάξης 1 («βαρύτονα»)

- (1) γράφτ-ισκ-α 'έγραφα' (Σύλατα)
- (2) βρίσκ-ισκ-α 'έβρισκα' (Φλογητά)
- (3) πλύν-ισκ-α 'έπλενα' (Semendere)
- (4) δίν-ισκ-α 'έδυνα' (Σίλλη)
- (5) κόφτ-ιςg-α 'έκοβα' (Ουλαγάτς)
- (6) λέ-ιξ-α 'έλεγα' (Μαλακοπή)
- (7) τρώ-ιξ-α 'έτρωγα' (Σύλατα)

¹ Το διαλεκτικό υλικό συγκεντρώθηκε, ψηφιοποιήθηκε και μεταγράφηκε στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος *AMiGre*: «Πόντος, Καππαδοκία, Αίβαλι: Στα χνάρια της Μικρασιατικής Ελληνικής», που χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα ΘΑΛΗΣ.

² Στο παρόν κείμενο θα χρησιμοποιείται το σύμβολο *š* για την απόδοση του άηχου ουρανοφατνιακού διαρκούς [ʃ] και το σύμβολο *ẓ* για την απόδοση του αντίστοιχου ηχηρού [ʒ].

- (8) παίν-ιξ-α ‘πήγαινα’ (Μιστί)

Χρησιμοποιείται επίσης και σε μερικά μη συνοπτικά ρηματικά θέματα που ήδη περιέχουν παλαιό επίθημα:

- (9) φέγ-ν-ω : φέγν-ιξκ-α ‘φεύγω: έφευγα’

Σε Ουλαγάτς και Φερτάκαινα στον παρατατικό ρημάτων της κλιτικής τάξης 2 («οξύτωνων»):

- (10) πούλειν-ιξg-α ‘πουλούσα’ (Ουλαγάτς)
λάλειν-ιξg-α ‘λαλούσα’ (Ουλαγάτς)
- (11) λάλειν-ιξκ-α ‘λαλούσα’ (Φερτάκαινα)
πορπάδειν-ιξκ-α ‘περπατούσα’ (Φερτάκαινα, επίσης χωρίς το επίθημα -ισκ-: *πορπάδειν-α*)

Ο συγκεκριμένος, πλεοναστικός στην αρχική φάση τουλάχιστον, σχηματισμός προέκυψε από την παρέκταση με -ισκ- του παλαιότερου θέματος του παρατατικού σε -ειν-. Το θέμα σε -ειν- ανάγεται με τη σειρά του στην επέκταση νέας δομής από το 3.ΕΝΙΚ. σε ολόκληρο το κλιτικό παράδειγμα του παρατατικού ύστερα από επανάλυση του τύπου του 3.ΕΝΙΚ. (βλ. και Οικονομίδα 1958: 324-325), π.χ.:

- (12) *ελάλουν ελάλεις ελάλει* → *ελάλει-ν*³ → επανάλυση σε *ελάλειν-* (με νέο θέμα *λαλειν-*) → προσάρτηση του κλιτικού επιθήματος -ε του 3.ΕΝΙΚ. παρελθοντικών χρόνων (π.χ. *ελάλειν-ε*) → επέκταση του νέου θέματος σε ολόκληρο το κλιτικό παράδειγμα (*ελάλειν-α, ελάλειν-ες, ελάλειν-αμε* κ.λπ.).

Οι μεταβολές στο (12) είναι κοινές για την Καππαδοκική και τη συγγενική της Ποντιακή, στην οποία επίσης έχουμε παρατατικό *ελάλ(ει)να*. Ο σχηματισμός αυτός έχει επίσης και στις δύο διαλέκτους επεκταθεί σε ρήματα της κλιτικής τάξης 1 («βαρύτονα»), π.χ. ποντ. *εθέλ-ν-α* ‘ήθελα’, σιλλ. *κρύβειν-α* ‘έκρυβα’. Έχουν καταγραφεί επίσης δείγματα χρήσης του επιθήματος -ισκ- σε ρήματα της κλιτικής τάξης 2 («οξύτονα») προσαρτημένου απευθείας στην αρχική ρηματική βάση (χωρίς το στοιχείο -ειν-):

- (13) τάβρ-ιξκ-α ‘τραβούσα’ (Αξός)
θώρ-ιξκ-α ‘θωρούσα’ (Τελμησός)

Καταγράφονται τέλος και μερικοί ενεστωτικοί σχηματισμοί με μη ετυμολογική παρουσία του επιθήματος -ισκ-, οι οποίοι πιθανόν δημιουργήθηκαν με βάση τον παρατατικό (Dawkins 1916: 129· Costakis 1964: 53):

- (14) φερ-ιξκ-ω ← φέρ-ιξκ-α ‘φέρνω’
βγαλλ-ιξκ-ω ← βγάλλ-ιξκ-α ‘βγάλλω’

3.2 Το status του επιθήματος στην Καππαδοκική

- (α) Πρόκειται για ένα καθαρά κλιτικό και όχι παραγωγικό μόρφημα.
(β) Είναι δείκτης όψης + χρόνου [-συνοπτικό, +παρωχημένο] (παρατατικός).
(γ) Εμφανίζεται σε ελάχιστους παλαιούς και πολύ λίγους νεότερους ενεστώτες της κλιτικής τάξης 1 («βαρύτονα»), επομένως δεν είναι πιθανό η παρουσία του στον παρατατικό να

³ Πρόκειται για το αρχαίο -ν- *έφελκυστικόν*, π.χ. *έφερεν, είπεν* κ.λπ.

εντάσσεται, όπως ουσιαστικά είχε υποθέσει ο Hatzidakis (1892: 165), στο πλαίσιο του σχηματισμού του θέματος του μη συνοπτικού συνολικά, ανεξαρτήτως της κατηγορίας του χρόνου, όπως συμβαίνει με τα ρήματα της κλιτικής τάξης 1 στην Κοινή Νεοελληνική και τις περισσότερες νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες.

3.3 Σε αρκετές νεοελληνικές ποικιλίες του βορρά έχουν επίσης καταγραφεί σχηματισμοί παρατατικού με το στοιχείο *-(ε)σκ-* (Παπαδόπουλος 1927: 89· Τσοπανάκης 1950: 287-288):

- (15) **Σέρρες**
επλυνέσκα
εραφτέσκα ‘έραβα’
μαγειρεύεσκαν
- (16) **Μεσολακκιά (πρώην Λακκοβίκια) Σερρών⁴**
έκανσκα
έβανσκα
έφτιανσκα
- (17) **Σιάτιστα**
μαθαίνου : μάθνισκα
παθαίνου : πάθνισκα
μένου : έμνισκα
πιθαίνου : πέθνισκα
- (18) **Αδριανούπολη**
έπλυνισκα
- (19) **Αίνος**
έλιγισκα ‘έλεγα’
- (20) **Μελένικο:** σε ρήματα σε *-αίνω*

Η κατανομή του παρατατικού με το στοιχείο *-(ε)σκ-* στις παραπάνω ποικιλίες είναι πιο περιορισμένη σε σύγκριση με τα καππαδοκικά ιδιώματα, όπου είναι σε υψηλό βαθμό παραδειγματοποιημένος. Οι καππαδοκικοί σχηματισμοί δεν σχετίζονται με τους βορειοελληνικούς, αλλά προέκυψαν από ανεξάρτητες εξελίξεις, δεδομένης και της απουσίας ιδιαίτερης ιστορικής σύνδεσης μεταξύ Καππαδοκικής και των παραπάνω βορειοελληνικών ποικιλιών, καθώς και επαφής των ομιλητών τους, και της μεγάλης γεωγραφικής απόστασης μεταξύ τους. Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων η χρήση του επιθήματος *-ισκ-* στην Καππαδοκική επεκτάθηκε από τα ρήματα της τάξης 1 («βαρύτονα») στην τάξη 2 («οξύτονα»).

Σε άλλες γεωγραφικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής (π.χ. Κυπριακή⁵) το επίθημα σχηματίζει μη συνοπτικό θέμα ανεξαρτήτως χρονικής βαθμίδας. Δεν μπορεί στο σημείο αυτό να γίνει εκτενής αναφορά στο ζήτημα αυτό.

⁴ Συγκεκριμένα στο ιδίωμα της Μεσολακκίας Σερρών, ο σχηματισμός (με βάση το εξετασθέν υλικό) φαίνεται να περιορίζεται στα συγκεκριμένα ρήματα.

⁵ Στην Κυπριακή το επίθημα παρήγαγε μη συνοπτικά ρηματικά θέματα από τον αρχικό αόριστο ρημάτων κυρίως με βάση σε /n/, π.χ. *πλυνν-ισκ-ω*, *μεγαλυνν-ισκω*, γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις πιθανόν συνδέεται και με τη σύμπτωση συνοπτικού (αορίστου) και μη συνοπτικού παρωχημένου (παρατατικού) ή συνοπτικής και μη συνοπτικής υποτακτικής, π.χ. *έ-βάρυν-ον* (παρατ.) → νεοελλ. *ε-βάρυν-α*, και αόρ. *έ-βάρυν-α* > νεοελλ. *ε-βάρυν-α*, συνοπτική υποτ. *βαρύν-ω* : μη συνοπτική υποτ. *βαρύν-ω* (βλ. Συμεωνίδη 2006: 235-236). Σε ό, τι αφορά την Ποντιακή δεν ανάγουν ρήματα, όπως *στοχάσκουμαι*, *βαφτίσκουμαι* (βλ. Οικονομίδα 1958: 318· Παπαδόπουλο 1955: 78), σε σχηματισμούς με το

4. Η προέλευση του σχηματισμού

Ήδη από τον 19^ο αι. είχε διατυπωθεί η υπόθεση περί σύνδεσης του σχηματισμού αυτού με παρατατικούς σχηματισμένους με το επίθημα *-σκ-* που μαρτυρούνται στα ομηρικά έπη (Καρολίδης 1885: 124), ενώ ανάλογοι παρατατικοί μαρτυρούνται και στο κείμενο του Ηροδότου:

- (21) ἔχεσκες = εἶχες
 φιλέεσκον = ἐφίλου
 μένεσκον = ἔμενον
 καλέσκετο = ἐκαλεῖτο

Αξιοσημείωτο είναι ότι τόσο στα ομηρικά έπη όσο και στο κείμενο του Ηροδότου η χρήση του επιθήματος περιορίζεται στον μη συνοπτικό παρωχημένο (παρατατικό), όπως συμβαίνει και στις καππαδοκικές ποικιλίες. Σύμφωνα με τον Zerdin (1999, 2002) η λειτουργία του συγκεκριμένου σχηματισμού ήταν η δήλωση μιας «επαναλαμβανόμενης/συνεχούς πράξης στο παρελθόν» ('repeated/continuous action in the past'), εξέφραζε δηλαδή «επανάληψη της δράσης, η οποία νοείται ως επαναλαμβανόμενη (σειριακή) σε δυναμικές καταστάσεις, και συνήθως ως συνεχής (μη σειριακή) σε στατικές καταστάσεις» ('the iteration of the action concerned, which is realized as repeated (serial) in dynamic situations, and usually as continuous (non-serial) in stative ones') (Zerdin 2002: 125, τα παραδείγματα στις σελ. 121, 123):⁶

- (22) ...ὡς ἐπὶ Μοίριος βασιλέος, ὄκως ἔλθοι ὁ ποταμὸς ἐπὶ ὀκτὼ πήχεας τὸ ἐλάχιστον, ἄρδεσκε Αἴγυπτον τὴν ἔνερθε Μέμφιος. (Ηρόδοτος 2.13.1)

‘...τον καιρό που βασίλευε ο Μοίρις, κάθε φορά που η στάθμη του ποταμού ανέβαινε τουλάχιστον οκτώ πήχες, άρδευε το τμήμα της Αιγύπτου που βρίσκεται κάτω από τη Μέμφιδα’.

- (23) ομηρ. X 154-155
 ...ὄθι εἶματα σιγαλόεντα,
πλύνεσκον Τρώων ἄλοχοί τε καὶ θυγατρεις.

‘...[εκεῖ] όπου οι γυναίκες και οι όμορφες κόρες των Τρώων συνήθιζαν να πλένουν τα λαμπερά ρούχα’.

Ενεστωτικά (μη συνοπτικά) θέματα σχηματισμένα με το επίθημα **-sk^e/o-* μαρτυρούνται σε αρκετές αρχαίες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (Χετιτική, Λατινική κ.λπ.). Το επίθημα **-sk^e/o-* είναι κληρονομημένο από την Ινδοευρωπαϊκή, η αρχική του λειτουργία όμως είναι διαφιλονικούμενη.⁷ Στην Αρχαία Ελληνική μαρτυρείται ποικιλία σχηματισμών, οι περισσότεροι από τους οποίους όμως δεν μπορούν να αναχθούν με ασφάλεια στην Ινδοευρωπαϊκή (Zerdin 2002: 105):

επίθημα *-(i)σκ-* αλλά σε σχηματισμούς με βάση το συνοπτικό θέμα και επίθημα *-κ-*: *ε-βαφτίσ-τα* ‘βαφτίστηκα’ → *βαφτίσκουμαι* (όπως π.χ. στα *δουλεύ-κ-ουμαι*, *ρεζιλεύ-κ-ουμαι*). Η ερμηνεία αυτή δεν είναι κατά τη γνώμη μου ορθή, αλλά δεν μπορεί να γίνει εκτενής αναφορά στο ζήτημα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

⁶ Βλ. και Zerdin (2002: 104, υποσημ. 3) για εκτενή βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα των αρχαίων ελληνικών παρατατικών σε *-σκον*. Εκτενής αναφορά στο ζήτημα (με βάση και τον Zerdin) γίνεται και στο Ringe & Eska (2013: 168-170), όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η συγκεκριμένη λειτουργία του επιθήματος υπήρξε το αποτέλεσμα επανάλυσης σχηματισμών, στους οποίους το επίθημα *-σκ-* (που στην παλαιότερη Ελληνική είχε αποκτήσει τη λειτουργία της δήλωσης της μη συνοπτικής όψης) επανερμηνεύθηκε ως έχον λειτουργία θαμιστική (*habitual*)/επαναληπτική, προσαρτώμενο σε μη συνοπτικό θέμα: *ἔφασκον*: *φα-σκε-* (βάση + [-συνοπτικό]) → *φα-σ-σκε-* (βάση + [-συνοπτικό] + [επαναληπτική]) → *ἔχ-ε-σκε/o-* κ.λπ.

⁷ Υπάρχει ευρεία βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα αυτό, στην οποία δεν μπορεί να γίνει αναφορά στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Για μια αναλυτική επισκόπηση βλ. Zerdin (1999).

- (α) Μεταβιβαστικοί (causative), π.χ. *μεθύσκω* ‘μεθάω κάποιον’, έναντι *μεθύω* ‘μεθάω (αμετάβατο)’.
- (β) Εναρκτικοί (inchoative), π.χ. *ήβάω-ῶ* ‘βρίσκομαι στην ήβη’, έναντι *ήβάσκω* ‘εισέρχομαι στην ήβη’.
- (γ) Χωρίς αναγνωρίσιμη λειτουργία, π.χ. *ἀρέσκω*.
- (δ) Ενεστωτικά θέματα σχηματισμένα με επίθημα *-σκ-* και ενεστωτικό αναδιπλασιασμό. Συνοδεύονται από ριζικούς αθέματους αορίστους, π.χ. *γι-γνώ-σκω* : *ἔ-γνω-ν*,⁸ *δι-δρά-σκω* : *ἔ-δρᾶ-ν*, *βι-βρώ-σκω* : *ἔ-βρω-ν* κ.λπ.

Τα παραπάνω ρήματα δεν δηλώνουν επαναλαμβανόμενες ενέργειες, όπως συμβαίνει με τους προαναφερθέντες ομηρικούς-ιωνικούς παρατατικούς σε *-σκ-ον*. Οι τελευταίοι, όπως και οι νεοελληνικοί καππαδοκικοί παρατατικοί, δεν έχουν αντίστοιχα σχηματισμένους ενεστώτες (*πλύνεσκον* αλλά όχι **πλυνέσκω*). Οι αρχαίοι παρατατικοί σε *-σκ-ον* επίσης δεν εμφανίζουν αύξηση και σχηματίζονται συνήθως από το αρχικό μη συνοπτικό («ενεστωτικό») θέμα, ενώ πολύ σπανιότεροι είναι οι σχηματισμοί από συνοπτικά θέματα, π.χ. *φύγεσκον* *εἴπεσκον* κ.λπ. (Zerdin 2002: 111-112).

Σε ό,τι αφορά τη σχέση των νεοελληνικών καππαδοκικών σχηματισμών με τους αρχαίους ομηρικούς-ιωνικούς παρατατικούς μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής: σύμφωνα με τον Thumb (1901: 89-94) είναι αρκετοί οι «ιωνισμοί» των μικρασιατικών νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών, ενώ στη διαμόρφωση της Αλεξανδρινής Κοινής στη Μικρά Ασία συνέβαλαν οι παλαιές τοπικές ιωνικές διάλεκτοι. Αντίθετα ο Hatzidakis υπήρξε επιφυλακτικός σε σχέση με τους «ιωνισμούς» της Ποντιακής (1892: 161 κ.ε.). Από τους Horrocks (2010: 113-114) και Brixhe (1987) πάντως γίνεται δεκτή μια μικρασιατική παραλλαγή της Κοινής, με ιδιαίτερη προφανώς συνεισφορά της Ιωνικής στη διαμόρφωσή της, αν και η Ιωνική δεν ήταν η μόνη διάλεκτος της Αρχαίας Ελληνικής που μιλιόταν στη Μικρά Ασία. Από την άλλη όμως υπήρξε μάλλον η ποικιλία με τους περισσότερους ομιλητές (δεδομένου του μεγάλου αριθμού σημαντικών ιωνικών αποικιών στις δυτικές και βόρειες ακτές της Μικράς Ασίας), καθώς και πιθανόν η ποικιλία με το πιο υψηλό κύρος σε σχέση με την (λεσβιακή-μικρασιατική) Αιολική, τη Δωρική της Εξάπολης⁹ και την ιδιαίζουσα Παμφυλιακή των νότιων ακτών της Μικράς Ασίας.

Παρά τις σημαντικές αναλογίες τους, η απευθείας σύνδεση των αρχαίων ομηρικών-ιωνικών σχηματισμών με τους καππαδοκικούς είναι δυσχερής για τους παρακάτω λόγους:

- (α) Το επίθημα στην Καππαδοκική είναι *-ισκ-* και όχι *-εσκ-*.
- (β) Έλλειψη γραπτών τεκμηρίων για ελληνικές ποικιλίες στην περιοχή της Καππαδοκίας μέχρι τον ύστερο 19^ο αι., οπότε και ξεκινά ουσιαστικά η καταγραφή των νεοελληνικών καππαδοκικών ποικιλιών.
- (γ) Στο επιγραφικό υλικό από τον ευρύτερο μικρασιατικό χώρο δεν εντοπίστηκαν δείγματα παρατατικών σχηματισμένων με το επίθημα *-σκ-*.¹⁰

Παρ’ όλα αυτά δύσκολα μπορεί να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο να ανάγεται πράγματι ο σχηματισμός αυτός στο ιωνικό στοιχείο της τοπικής παραλλαγής της Αλεξανδρινής Κοινής. Σύμφωνα με τον Watkins (2001: 58) μάλιστα η διατήρηση στην Ανατολική (δηλ. Μικρασιατική) Ιωνική και επέκταση της χρήσης του επιθήματος θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα επαφής με γλώσσες του ανατολικού (Anatolian) κλάδου των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, όπως η Χεττιτική, μέρος του ρηματικού συστήματος της οποίας ήταν και ένα «σημασιολογικά μαρκαρισμένο μη

⁸ Πρβλ. και λατιν. **gnō-scō > nō-scō* (*co-gnō-scō*).

⁹ Σε αυτήν περιλαμβάνονταν η Κως, οι τρεις ρωδιακές πόλεις, Λίνδος, Κάμειρος και Ιαλυσός, και στα απέναντι μικρασιατικά παράλια η Κνίδος και η Αλικαρνασός.

¹⁰ Ringe & Eska (2013: 169): ‘[...] there is no evidence that it ever spread beyond the Ionic dialect or survived beyond the Classical period’.

συνοπτικό» θέμα σχηματισμένο με το ετυμολογικά συγγενές, κληρονομημένο από την Ινδοευρωπαϊκή, και ομόηχο επίθημα *-ske-*. Η υπόθεση αυτή πάσχει από την έλλειψη επαρκούς τεκμηρίωσης της απαραίτητης έντονης επαφής μεταξύ ομιλητών της ιωνικής διαλέκτου και της γεωγραφικά αρκετά απομακρυσμένης Χεττιτικής, και μάλιστα χωρίς να είναι γνωστές ούτε οι σχέσεις κύρους των δύο γλωσσών, αλλά ούτε και η εποχή, κατά την οποία υποτίθεται ότι ήρθαν σε έντονη επαφή.

5. Το επίθημα *-σκ-* στο ιδίωμα της Σίλλης

Η χρήση του επιθήματος στο ιδίωμα της Σίλλης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά στον τρόπο σχηματισμού του μη συνοπτικού παρωχημένου (παρατατικού) μεταξύ ενεργητικής και μεσοπαθητικής φωνής (οι ίδιοι δείκτες χρησιμοποιούνται τις περισσότερες φορές αδιακρίτως στις δύο φωνές, ακόμη και οι ίδιοι δείκτες προσώπου + αριθμού), ενώ παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις συσσώρευση κλιτικών επιθημάτων. Το υλικό προέρχεται από τον Dawkins (1916) και τον Κωστάκη (1968).

5.1 Τα δεδομένα

5.1.1 Ενεργητική φωνή

Στην ενεργητική, παράλληλα με τον σχηματισμό με το στοιχείο *-ειν-* (το οποίο επεκτάθηκε στην κλιτική τάξη 1 από την κλιτική τάξη 2, βλ. πιο πάνω § 3.1.), είναι σε χρήση και παρατατικός σχηματισμένος επιπρόσθετα με ένα στοιχείο *-όσκ-*, στο οποίο περιέχεται σαφώς το παλαιό επίθημα *-(i)σκ-*:

- (24) παίζειν-α ~ παιζειν-όσκ-α 'έπαιζα'
πήρειν-α ~ παιρειν-όσκα 'έπαιρνα'
ηξέρειν-α ~ ξερειν-όσκα 'ήξερα'
τρώγειν-α ~ τρωγειν-όσκ-α 'έτρωγα'

Αξιοσημείωτοι είναι και οι τύποι παρατατικού ενεργητικών ρημάτων σχηματισμένοι ακριβώς όπως ο παρατατικός στη μεσοπαθητική φωνή:

- (25) σελειν-όντζ-ισκ-α 'ήθελα' (και: σελειν-όσκ-α, ήσελ-ν-α, ήσιλ-ν-ισκ-α),
πρβλ. ερδ̥-ειν-όντζ-ισκ-α 'ερχόμουν'
πεγαιν-ειν-όντζ-ισκ-ι 'πήγαινε'
φτσαν-ειν-όντζ-ισκ-ιν 'έφτιαχνε, μετέτρεπε, μετέβαλλε'

5.1.2 Μεσοπαθητική φωνή

Στη μεσοπαθητική καταγράφεται σχηματισμός με το στοιχείο *-ειν-*, το οποίο αρχικά ήταν σε χρήση μόνο στην ενεργητική των ρημάτων της κλιτικής τάξης 2 («οξύτονα»). Παράλληλα χρησιμοποιούνται τύποι σχηματισμένοι με συσσώρευση επιθημάτων:

έρδ̥-ειν-α 'ερχόμουν'
έρδ̥-ειν-ις
ερδ̥-ειν-όντζ-ισκ-ι
έρδ̥-ειν-αμι ~ ήρδ̥-ειν-αμι
έρδ̥-ειν-ατι ~ έρδ̥-ειν-ιτι
ερδ̥-ειν-όσκ-ασι

Πίνακας 1: Μεσοπαθητικός παρατατικός-Σίλλη

5.1.3 Διαφορές ενεργητικής-μεσοπαθητικής

Πάνω στον παλαιότερο σχηματισμό με το στοιχείο *-ειν-* δομούνται με συσσώρευση κλιτικών επιθημάτων νέοι, με τα ίδια στοιχεία τόσο στην ενεργητική όσο και στη μεσοπαθητική φωνή, όπως προαναφέρθηκε:

βγαιν-	-ειν-		-όσκ-	-α
παίζ-	-ειν-			-α
παιζ-	-ειν-		-όσκ-	-α
*σέλ-	-ειν-			-α
σελ-	-ειν-		-όσκ-	-α
σελ-	-ειν-	-όντζ-	-ισκ-	-α
ερḡ-	-ειν-		-όσκ-	-α
ερḡ-	-ειν-	-όντζ-	-ισκ-	-α
ερḡ-	-ειν-		-όσκ-	-αμι, 1.ΠΛΗΘ.
ερḡ-	-ειν-	-όντζ-	-ισκ-	-αμι
στεκ-		-όντ-	-ισκ-	-α
πομ'ν-	-ειν-		-όσκ-	-ουμου 1.ΕΝΙΚ.

*Πίνακας 2: Ενεργητικοί-μεσοπαθητικοί τύποι στο ιδίωμα της Σίλλης
(παραδείγματα: 'έβγαζα', 'έπαιζα', 'ήθελα', 'ερχόμουν', 'στεκόμουν', 'γινόμουν', 'απέμενα')*

Σύμφωνα με τον Dawkins (1916: 55) ρήματα που χρησιμοποιούνται τόσο στην ενεργητική όσο και στη μεσοπαθητική φωνή σχηματίζουν ενεργητικό παρατατικό σε *-ειν-όσκ-α* και μεσοπαθητικό σε *-ειν-όντζ-ισκ-α*, π.χ.:

- (26) κουράζ-ου : κουραζ-ειν-όσκ-α 'κουράζω : κούραζα'
κουράζ-ουμου : κουραζ-ειν-όντζ-ισκ-α 'κουραζόμουν'

Το γεγονός όμως ότι τα αποθετικά ρήματα, αλλά και διάφορα ενεργητικά ρήματα, εμφανίζουν εναλλαγή μεταξύ *-ειν-όσκ-α* και *-ειν-όντζ-ισκ-α* δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει απόλυτα την παραπάνω σαφή, όπως παρουσιάζεται από τον Dawkins, κατανομή.

5.2 Δομή του παρατατικού-προέλευση των κλιτικών επιθημάτων-γένεση του σχηματισμού

Τα στοιχεία (εκτός της βάσης) που συμμετέχουν στο σχηματισμό του παρατατικού εμφανίζονται με την εξής σειρά:

- (1) *-ειν-*. Το συγκεκριμένο στοιχείο ανάγεται, όπως είδαμε, στο παλαιό 3.ΕΝΙΚ. του ενεργητικού παρατατικού των ρημάτων της κλιτικής τάξης 2 (*Χει* → *Χειν* → *Χειν-ε* → 1.ΕΝΙΚ. *Χειν-α* κ.λπ.).
- (2) *-όντ-* (*-όντζ-* με [di] > [dʒi]). Ανάγεται πιθανότατα στο 3.ΠΛΗΘ. του μεσοπαθητικού παρατατικού (*-οντο*), δεν εμφανίζεται ποτέ μόνο του και ποτέ στο τέλος του κλιτικού τύπου.
- (3) *-ισκ-* (*-οσκ-*), πάντοτε τελευταίο, αν εξαιρέσει κανείς τους δείκτες προσώπου + αριθμού.
- (4) Δείκτες συμφωνίας με το υποκείμενο, μη χαρακτηρισμένοι ως προς την κατηγορία της φωνής.

Επί της δομής του παρατατικού και της διαδικασίας γένεσης του σχηματισμού μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής:

- (α) Στην περίπτωση τύπων που εμφανίζουν συσσώρευση επιθημάτων, το *-ειν-* εμφανίζεται πάντοτε. Μάλιστα πρόκειται για το στοιχείο εκείνο, το οποίο μπορεί να εμφανίζεται και μόνο

του. Εκπροσωπεί (και λόγω της θέσης του στην όλη δομή) τον παλαιότερο σχηματισμό, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά την ενεργητική.

- (β) Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 2, η παρουσία του *-όντ-* (*-όντζ-*), το οποίο ανάγεται σε δείκτη από τη μεσοπαθητική φωνή από την οποία πέρασε στην ενεργητική, δεν είναι υποχρεωτική στους τύπους παρατατικού που εμφανίζουν συσσώρευση κλιτικών επιθημάτων. Πιθανόν όμως ο παρατατικός σε *-όσκα* να ανάγεται και αυτός σε **-όντ-(ι)σκ-α* (*-όντζ-(ι)σκ-α*) με αποβολή του /i/ και απλοποίηση του προκύπτοντος συμπλέγματος ή αποβολή της συλλαβής [di]/[dʒi]. Αν ισχύει αυτό, τότε το *-(ι)σκ-* εμφανίζεται πάντοτε σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, ενώ η χρήση του στους τύπους του μεσοπαθητικού παρατατικού πιθανόν να είναι παλαιά δεδομένης της απουσίας του (με βάση το καταγεγραμμένο υλικό) από τον ενεργητικό παρατατικό, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, όπως για παράδειγμα το *ήσιλ-ισκ-ι* 'ήθελε', οι οποίες σε αυτή την περίπτωση θα ερμηνεύονταν ως υπολειμματικές. Σε κάθε περίπτωση η συσσώρευση των συγκεκριμένων κλιτικών επιθημάτων στους τύπους του ιδιώματος της Σίλλης προϋποθέτουν την ενεργό χρήση των στοιχείων αυτών στην αρχική τους λειτουργία, τουλάχιστον σε κάποια φάση της εξέλιξης, δηλαδή για παράδειγμα τη χρήση του *-οντ-* ως δείκτη προσώπου + αριθμού + χρόνου ή του *-ισκ-* ως δείκτη ρηματικής όψης + χρόνου. Άλλωστε σε αυτό παραπέμπουν και λίγοι καταγεγραμμένοι σχηματισμοί όπως το προαναφερθέν *ήσιλ-ισκ-ι* ή οι τύποι *στεκ-όντ-ισκ-α* 'στεκόμουν' *ε(γ)ιν-όντ-ισκ-α* 'γινόμουν' κ.λπ. (< *στέκ-οντο/-ονταν* + *ισκ*). Σχηματισμοί όπως αυτοί ίσως ξεκίνησαν από το 3.ΠΛΗΘ., π.χ. **στεκ-όντ-ισκ-ασι*, στο οποίο το *-οντ-* πιθανόν επαναναλύθηκε ως μέρος του θέματος (**στεκόντ-ισκ-*) και κατόπιν η νέα δομή θα εξαπλώθηκε και σε άλλους τύπους του κλιτικού παραδείγματος δίνοντας για παράδειγμα το 1.ΕΝΙΚ. *στεκόντ-ισκ-α* κ.λπ. Αξιοσημείωτη είναι βέβαια στην περίπτωση αυτή η παρεμβολή του στοιχείου *-ειν-* σε περιπτώσεις *ερδ-ειν-όντζ-ισκ-α*, γεγονός που υποδηλώνει τη διατήρηση ενός βαθμού αυτονομίας από πλευράς των στοιχείων που συμμετέχουν στη δόμηση των κλιτικών τύπων και όχι την πλήρη ενσωμάτωσή τους στο θέμα.

Ένα ερώτημα που θα μπορούσε να τεθεί στην περίπτωση του μεσοπαθητικού παρατατικού στο ιδίωμα της Σίλλης είναι αν οι καταγεγραμμένες δομές είναι το αποτέλεσμα επαφής με την Τουρκική. Αυτό φαίνεται να υποστηρίζει εμμέσως ο Dawkins (1916: 56), όταν χαρακτηρίζει τη διαδικασία ως ανάλογη με τη «συγκόλληση» (agglutination) των δεικτών 1 και 2 ΕΝΙΚ. της μεσοπαθητικής *-μαι* και *-σαι* στον τύπο του 3.ΕΝΙΚ., π.χ. *χανό-τον-μαι* 'χανόμουν', *χανό-τον-σαι* 'χανόσουν', που καταγράφεται σε άλλες μικρασιατικές ποικιλίες, για παράδειγμα την Καππαδοκική της Αξού, (βλ. Μαυροχαλυβίδη & Κεσίσογλου 1960: 58; Janse 2009, σχετικά με την παρουσία ανάλογων δομών σε άλλες καππαδοκικές ποικιλίες). Στην περίπτωση των σιλλιώτικων δομών όμως δεν έχουμε ακριβώς τη δημιουργία «συγκολλητικότερων», αλλά μάλλον υπερχαρακτηρισμένων δομών μέσω πλεοναστικής προσφύματοποίησης, στο πλαίσιο της οποίας ενισχύεται διαρκώς κυρίως η δήλωση του παρωχημένου (σε συνδυασμό με τη μη συνοπτική όψη) με τη χρήση στοιχείων αντλημένων από οποιαδήποτε φωνή. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας το *-οντ-* απώλεσε τη λειτουργία δήλωσης του προσώπου:

(27) *-ειν- + -οντ- + -ισκ-*

Γενικά *-αν* επιμείνει κανείς σε μια κλασικού τύπου αυστηρή κατάτμηση σε μορφήματα, στα οποία αποδίδονται συγκεκριμένες λειτουργίες, η λειτουργία όλων των παραπάνω στοιχείων φαίνεται να είναι ίδια, δηλαδή η δήλωση [-συνοπτικό, +παρωχημένο], με το *-όντζ-* να μπορεί ίσως να θεωρηθεί ότι φέρει επιπρόσθετα τη λειτουργία της φωνής, αν και εμφανίζεται και σε κλιτικούς τύπους παρατατικού ενεργητικών ρημάτων. Η σαφής λειτουργική οριοθέτηση των παραπάνω δεικτών είναι πάντως προβληματική.

Η Νέα Ελληνική και η Τουρκική, εκτός από γεγονός ότι η πρώτη ανήκει στον συγχωνευτικό (fusional) και η δεύτερη στον συγκολλητικό τύπο (agglutinative), διαφέρουν αρκετά ως προς τη δομή του ρήματος, τόσο σε επίπεδο κατηγοριών, όσο και στο επίπεδο της διάταξης των δεικτών εκείνων των κατηγοριών, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν αντίστοιχες στις δύο γλώσσες, ενώ η απόδοση στους δείκτες στο ιδίωμα της Σίλλης σαφώς οριοθετημένων λειτουργιών, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά το ρήμα, δεν είναι εφικτή, όπως στην συγκολλητικής μορφολογίας Τουρκική. Υπό την έννοια αυτή η απάντηση σχετικά με το αν οι σιλλιώτικες δομές είναι το αποτέλεσμα επαφής με την Τουρκική στο πλαίσιο διαδικασίας που ο Matras ονομάζει «αναπαραγωγή δομής» (pattern replication) (2009, 2010: 73-76),¹¹ η απάντηση είναι μάλλον αρνητική. Επιπλέον η ανάγκη για συσώρευση των δεικτών η οποία οδηγεί σε υπερχαρακτηρισμένους τύπους δεν φαίνεται να προκύπτει άμεσα από το σύστημα, καθώς δεν έχουμε πλήρη απορρόφησή τους από το θέμα που θα προσέδιδε αδιαφάνεια, ενώ διατηρούν ένα βαθμό αυτονομίας. Η δημιουργία των κλιτικών τύπων που εξετάστηκαν πιο πάνω θα μπορούσε ίσως να ενταχθεί στο πλαίσιο της προσπάθειας του ομιλητή να «διασφαλίσει» τη δήλωση μορφοσυντακτικών κατηγοριών μέσω της προσάρτησης ενεργών δεικτών. Πρόκειται δηλαδή πιθανόν για αυτό που ο Lehmann (2005: 130, 133-134, 139-141) ονόμασε «πλεονασμό ασφαλείας» (safety pleonasm), ο οποίος σύμφωνα με τον ίδιο παραπέμπει σε «ανασφάλεια ως προς τον έλεγχο του κώδικα». Η «ανασφάλεια» θα μπορούσε με τη σειρά της να προκύψει σε καταστάσεις εκτεταμένης διγλωσσίας και έντονης και παρατεταμένης επαφής, στη συγκεκριμένη περίπτωση Ελληνικής και Τουρκικής, με την Τουρκική να βρίσκεται πιθανόν, σε ό, τι αφορά τη Σίλλη, στη θέση του κυρίαρχου γλωσσικού κώδικα και της κύριας γλώσσας επικοινωνίας των ομιλητών της συγκεκριμένης ελληνικής γλωσσικής ποικιλίας.¹² Μόνο υπό αυτή την έννοια μπορούν ίσως οι σιλλιώτικες δομές να θεωρηθούν ως το αποτέλεσμα επαφής με την Τουρκική.

6. Συμπεράσματα

Στην παρούσα συμβολή εξετάστηκε το κληρονομημένο από την Αρχαία Ελληνική ρηματικό κλιτικό επίθημα *-(ι)σκ-* των καππαδοκικών γλωσσικών ποικιλιών, το οποίο χρησιμοποιείται στο σχηματισμό του θέματος του μη συνοπτικού παρωχημένου (παρατατικού) στην ενεργητική φωνή εισάγοντας έτσι στη ρηματική κλιτική τάξη 1 (οξύτονα ρήματα) θεματική αλλομορφία με βάση την κατηγορία του χρόνου στην ενεργητική, γεγονός σπάνιο για τη Νέα Ελληνική. Όπως έγινε φανερό, η παλαιότερη θεωρία περί αναγωγής του σχηματισμού στις τοπικές παραλλαγές της Κοινής, οι οποίες θα διαμορφώθηκαν και με τη συμβολή της μικρασιατικής ιωνικής διαλέκτου, παρά το ότι συγκεντρώνει αρκετές πιθανότητες να ισχύει, προσκρούει, τόσο στην έλλειψη επαρκών δεδομένων και τεκμηρίων, όσο και στα μεγάλα χρονικά και γεωγραφικά χάσματα που πρέπει να γεφυρωθούν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σταθερή συμμετοχή του κληρονομημένου επιθήματος *-(ι)σκ-* στη δόμηση τύπων του μεσοπαθητικού παρατατικού στο ιδίωμα της Σίλλης. Η παρατηρούμενη συσώρευση δεικτών πιθανόν να είναι αποτέλεσμα προσπάθειας του ομιλητή για διασφάλιση σαφήνειας στη δήλωση μορφοσυντακτικών κατηγοριών, σε καταστάσεις παρατεταμένης διγλωσσίας και έντονης επαφής. Η συνεξέταση και των κοινωνιογλωσσικών, αλλά και εξωγλωσσικών

¹¹ Σε μια περίπτωση υιοθέτησης συγκολλητικής μορφολογικής δομής ως αποτέλεσμα διαδικασίας «αναπαραγωγής δομής» (pattern replication) από το ουσιαστικό στο καππαδοκικό ιδίωμα των Φερτακαίων αναφέρεται και ο Matras (2010: 75-76).

¹² Η έντονη επαφή με την Τουρκική οδήγησε για παράδειγμα σε δανεισμό του τουρκικού δείκτη *-VnVz* (*-ινιζ*) στο ιδίωμα της Σίλλης, ο οποίος προσαρτήθηκε στους προϋπάρχοντες ελληνικούς δείκτες του 1 και 2 ΠΛΗΘ. (Κωστάκης 1968: 78· Matras 2009: 214-215), Σύμφωνα με τον Matras η περίπτωση αυτή, εκτός από τους σημασιολειτουργικούς παράγοντες *-(VnVz)*, δείκτης 2.ΠΛΗΘ. σε λεξικά ρήματα και το συνδετικό ρήμα, καθώς και δείκτης κτήσης) που φαίνεται να έπαιξαν ρόλο, ερμηνεύεται πιθανόν και με βάση «δομικές» ομοιότητες (τις οποίες δεν προσδιορίζει σαφέστερα) μεταξύ των κληρονομημένων δεικτών και του δείκτη από την Τουρκική, στη συγκεκριμένη περίπτωση: *είμιδτινιζ* 'είμαστε', *είστινιζ* 'είστε', *ήστινις* 'ήσασταν', *ερχούμιστινιζ* 'ερχόμαστε', *έρδιστινιζ* 'έρχεστε'. Ο Janse (2009) επίσης κάνει λόγο για την ομοιότητα του τουρκικού χρονικού δείκτη *-mİzİ* με τους δείκτες *-μιστι* και *-στι* (1 και 2 ΠΛΗΘ.).

δεδομένων θα διαφώτιζε περισσότερο το ζήτημα και θα είχε ενδιαφέρουσες θεωρητικές προεκτάσεις.

Ευχαριστίες

Η συγκεκριμένη εργασία έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ)-Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. Π. (1948) *Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Brixhe, C. (1987)² *Essai sur le grec anatolien au début de notre ère*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Costakis, A. P. (1964) *Le parler Grec d'Anakou*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Dawkins, R. (1916) *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hatzidakis, G. N. (1892) *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Horrocks, G. (2010) *Greek: a history of the language and its speakers* [2nd Edition]. Chichester/Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Janse, M. (2009) Watkins' Law and the development of agglutinative inflections in Asia Minor Greek. *Journal of Greek Linguistics* 9 (1): 32-48.
- Καρολίδης, Π. (1885) *Γλωσσάριον συγκριτικόν ελληνοκαπαδοκικών λέξεων*. Σμύρνη: Τυπογραφείον «Ο Τύπος».
- Κωστάκης, Θ. Π. (1968) *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Lehmann, C. (2005) Pleonasm and hypercharacterization. Στο: G.Booij & J. van Marle (επιμ.), *Yearbook of morphology 2005*. Dordrecht: Springer, 119-154.
- Matras, Y. (2009) *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. (2010) Contact, convergence and typology. Στο: R. Hickey (επιμ.), *The handbook of language contact*. UK: Blackwell Publishing Ltd, 66-85.
- Μαυροχαλυβίδης Γ. & Ι. Ι. Κεσίσογλου (1960) *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αζού*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Οικονομίδης, Δ. Η. (1958) *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1927) *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1955) *Ιστορική γραμματική της ποντιακής διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Ringe, D. & J. F. Eska (2013) *Historical Linguistics: Toward a Twenty-First Century Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Συμεωνίδης, Χ. Π. (2006) *Ιστορία της Κυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Thumb, A. (1901) *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Τσοπανάκης, Α. Γ. (1950) Το Σιατιστινό ιδίωμα. *Μακεδονικά* 2: 266-298.
- Watkins, C. (2001) An Indo-European linguistic area and its characteristics: ancient Anatolia. Areal diffusion as a challenge to the comparative method? Στο: A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (επιμ.), *Areal diffusion and genetic inheritance*. Oxford: Oxford University Press, 44-63.
- Zerdin, J. R. (1999) *Studies in the Ancient Greek verbs in -skō*. Ph.D. thesis. Oxford: University of Oxford, Sommerville College.
- Zerdin, J. R. (2002) The 'iterative-intensives' in -σκον. Στο: I. J. Hartmann & A. Willi (επιμ.), *Oxford University working papers in linguistics, Philology and Phonetics* 7, 103-130.